

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

УДК 940.53 : 947.085 «1944»

В.М.Грицюк, О.Є.Лисенко*

НАЙБІЛЬША ВОЄННА ОПЕРАЦІЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ (ДО 70-РІЧЧЯ ВИГНАННЯ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ З УКРАЇНИ)

Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція стала однією з наймасштабніших у Другій світовій війні, вирізняючись залученими силами й засобами, просторовим розмахом, втратами. Водночас це була найбільша воєнна операція на теренах України. Бойові дії тривали понад 100 діб, розгорнувшись на фронті 1400 км. Загальні втрати радянських військ стали найвищими серед усіх стратегічних операцій німецько-радянської війни.

Ключові слова: Друга світова війна, Правобережна Україна, німецько-радянський фронт, стратегічний наступ, фронтові операції, оточення, втрати.

У 2014 р. громадськість відзначала дві найтрагічніші сторінки в історії людства: 100 років від початку Першої та 75 років від початку Другої світових воєн. Та саме тепер проти України розв'язана ще одна війна. Це війна нового типу, яка ведеться цинічно, без оголошення, але від того вона не менш масштабна та жорстока. У ХХІ ст. в інформаційному полі нашої країни знову лунають поняття «вторгнення», «анексія», «окупація», які, здавалося, мали б відійти в минуле й зустрічатися тільки в підручниках історії... Заради ідеологічного обґрунтування своїх агресивних дій керівництво Російської Федерації послуговується історичними міфологемами, заперечується значення участі українського народу в досягненні перемоги над нацистсько-фашистським блоком держав Осі. Ця обставина ще більше актуалізує дослідження історії Другої світової війни, значення «українського чинника» в найбільшому збройному протистоянні світових держав.

70-річчя вигнання нацистських окупантів та прагнення нагадати громадськості про роль і місце України у війні спонукало авторів цієї статті звернутися до її драматичних сторінок. У планетарній катастрофі, якою стала Друга світова, наша Батьківщина постійно перебувала в епіцентрі подій. Тут у 1943–1944 рр. зосереджували свої основні зусилля головні учасники воєнного протистояння – Німеччина та СРСР. Зокрема, Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція (24 грудня 1943 – 17 квітня 1944 рр.) стала однією з найбільших у війні за залученими силами й засобами, просторовим розмахом, втратами (див. табл. 1).

* Грицюк Валерій Миколайович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Національного університету оборони України імені І. Черняхівського, начальник гуманітарного інституту, e-mail: skifwo@email.ua

Лисенко Олександр Євгенович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ, e-mail: ukr2ww@ukr.net

Табл. 1

Стратегічні наступальні операції німецько-радянської війни у цифрах¹

	Тривалість (днів)	Просторовий розмах (км)		Радянські війська на початок операції							Втрати (осі)			
		Ширина	Глибина	З'єднання	Особовий склад	Літаки, САУ	Літаки	Безпо- воротні	Сантарни	Усього	Середньо- добові			
Московська (5 грудня 1941 – 7 січня 1942 рр.)	34	1000	100–250	фронтов – 2, 5 дивізій – 105 бригад – 44	1 021 700	1170	615	139 586	231 369	370 955	10 910			
Сталінградська (19 листопада 1942 – 2 лютого 1943 рр.)	76	850	150–200	фронтов – 3, 5 дивізій – 74 корпусів – 7 бригад – 34 УР – 9	1 143 500	1463	1216	154 885	330 892	485 777	6392			
Орловська (12 липня – 18 серпня 1943 р.)	38	400	150	фронтов – 2, 5 дивізій – 82 корпусів – 8 бригад – 14 УР – 3	1 287 600	2400	3000	112 529	317 361	429 890	11 313			
Бєлгородсько-Харківська (3–23 серпня 1943 р.)	21	330–400	140	фронтов – 2 дивізій – 50 корпусів – 11 бригад – 5	1 144 000	2400	1300	71 611	183 955	255 566	12 170			
Дніпровсько-Карпатська (24 грудня 1943 – 17 квітня 1944 рр.)	116	1300–1400	250–450	фронтов – 5 дивізій – 188 корпусів – 19 бригад – 13 УР – 5	2 406 100	2015	2600	270 198	839 830	1 109 528	9565			
Білоруська (23 червня – 28 серпня 1944 р.)	68	1100	550–600	фронтов – 4 дивізій – 168 корпусів – 12 бригад – 20 УР – 7	2 331 700	5200	5300	178 507	587 308	765 815	11 262			
Берлінська (16 квітня – 8 травня 1945 р.)	23	300	100–220	фронтов – 3 дивізій – 161 корпусів – 20 бригад – 15 УР – 2	1 906 200	6250	7500	78 291	274 184	352 475	15 325			

Примітки:

2 – Ураховано з'єднання: дивізії – тільки стрілецькі, повітрянодесантні, кавалерійські; корпуси – тільки танкові, механізовані; бригади – тільки танкові, механізовані, мотострілецькі, самохідно-артилерійські; УР – тільки укріплені райони (приблизно дорівнювали дивізіям).

1 – Склад. за: Великая Отечественная война без грифа секретности. Книга потерь: Новейшее справочное издание. – Москва, 2009.

Планування та підготовка радянською стороною операцій зимової кампанії 1944 р., котрі отримали назву «десяти сталінських ударів», почалося в листопаді 1943 р. Стратегічний наступ на Правобережжі України, у результаті якого відновлювався контроль над важливими промисловими та сільськогосподарськими районами, відкривався шлях для наступу на Балкани й у Польщу, визначався головним у зимовій кампанії 1943–1944 рр.¹ Координація дій військ покладалася на представників Ставки ВГК – маршалів Г.Жукова (на 1-му, 2-му Українських фронтах) і О.Василевського (на 3-му й 4-му Українських фронтах). Військово-політичне керівництво III Райху також визначилося у зосередженні основних зусиль на південній ділянці фронту. Водночас, воно сподівалося на стратегічну паузу у веденні бойових дій, не очікуючи у зв'язку з початком бездоріжжя масштабного наступу радянських військ². Планувалося зібрати сили й потужними ударами скинути противника з плацдармів на Дніпрі, зберігши за собою промислові й сільськогосподарські райони Правобережної України та сухопутний зв'язок із кримським угрупованням. А.Гітлер будь-що прагнув утримати українське Правобережжя, добре розуміючи, що його втрата розірве стратегічний фронт німецьких військ і поставить під загрозу участь у війні союзників Берліна – Румунії, Угорщини, Болгарії, Словаччини. Із метою реалізації воєнно-політичних планів сторін наприкінці 1943 р. на території України було зосереджено найпотужніші угруповання військ: понад 4 млн військовослужбовців, 45 тис. гармат і мінометів, 4 тис. танків та майже стільки ж літаків.

Готуючи великі наступальні операції, радянська Ставка вжила заходів для посилення військ резервами, технікою, матеріально-технічними засобами. Наприклад, 1-й Український фронт у листопаді – грудні 1943 р. одержав 2 загальновійськових, 1 танкову армію та 2 окремих танкових корпуси. До початку наступу у Правобережній Україні на 1400-кілометровому фронті радянське командування розгорнуло 167 стрілецьких і 9 кавалерійських дивізій, 11 танкових і 8 механізованих корпусів. У середньому на одну стрілецьку дивізію припадало 8 км фронту.

На початок операції 1–4-й Українські fronti нараховували 2406 тис. солдатів та офіцерів, 28 654 гармат і мінометів, 2037 танків і САУ, 2600 літаків. У ході операції війська постійно підсилювалися: з очищених від ворога територій було мобілізовано 766 334 чол., крім того направлено у частини 60 401 особу маршового поповнення (63% від усього призову до радянських збройних сил за перший квартал 1944 р.). Від промислових і ремонтно-відновлювальних підприємств надійшло 4655 танків та САУ (74,4% усіх отриманих за цей час Червоною армією), 4803 гармати й міномета (49,2%)³. Перерозподіл сил та засобів здійснювався також за рахунок стратегічних резервів і перегрупування військ з інших напрямків. Із радянського боку додатково до операції було

¹ Бешанов В.В. Десять сталинских ударов. – Москва; Минск, 2005. – С.99.

² Дашичев В.Ж. Банкротство стратегии германского фашизма: Очерки, документы и материалы. – Т.2: Агрессия против СССР: Падение «Третьей империи» 1941–1945. – Москва, 1973. – С.107–108.

³ Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. – Москва, 1961. – С.623.

залучено: 2-й Білоруський фронт, 47-му, 61-шу, 70-ту армії, 2-гу, 4-ту й 6-ту танкові армії (останню сформували вже у ході операції), 6-ту повітряну армію.

Радянським військам протистояли групи армій «Південь» (генерал-фельдмаршал Е. фон Манштайн) та «А» (генерал-фельдмаршал Е. фон Кляйст), усього 93 дивізії, у тому числі 18 танкових і 4 моторизованих, а також 2 моторизовані бригади. Це угруповання підтримував 4-й повітряний флот. Для дій в Україні німці та їхні союзники мали 1760 тис. солдатів та офіцерів, 16 800 гармат і мінометів, 2200 танків та штурмових гармат, 1460 літаків. Із метою заміщення втрат німецьке командування було змушене у січні – першій половині квітня 1944 р. перекинути на південну ділянку фронту 40 дивізій і 4 бригади з резерву й інших країн (це окрім поточного поповнення військ людьми, технікою, озброєнням).

Накопичення сил та засобів здійснювалось обома сторонами зі значними труднощами. На кінець 1943 р. радянська економіка не могла повною мірою забезпечити потреби збройних сил, особливо в боеприпасах та пальному. Не було також можливості компенсувати величезні втрати бронетехніки й літаків, яких війська зазнали у ході літньо-осінньої кампанії 1943 р. Вичерпувався моторесурс автомобільного й тракторного парків. Унаслідок цього бойові можливості оперативних об'єднань, задіяних на південно-західному напрямку, порівняно з літом 1943 р. суттєво знизилися: кількість бойових засобів у розрахунку на одну загальновійськову армію зменшилась в артилерії – на 15%, у танках і САУ – на 62%. Матеріальне забезпечення фронтів було в 2–3 рази меншим від аналогічних показників у попередніх кампаніях⁴.

Війська зазнавали серйозних труднощів із комплектуванням особовим складом. Найгірший стан справ спостерігався у стрілецьких з'єднаннях, середня чисельність яких у період бойових дій на Правобережжі України коливалась у межах від 3,2 до 6,2 тис. осіб, що становило 30–60% від штатної⁵. Ця проблема ускладнювалася низькими професійно-бойовими якістьми значної частини поповнення, мобілізованого з очищених від окупантів областей, та відсутністю часу на його підготовку у запасних частинах⁶. Дійшло до того, що комуністам доручали стежити в бою за новобранцями, щоб ті вели вогонь саме в бік ворога⁷.

Ще більших труднощів зазнавали німці⁸. Саме цим виправдовувалося рішення радянського військово-політичного керівництва про початок стратегічного наступу у Правобережній Україні, навіть попри незавершену підготовку до нього. Таким чином, це стало несподіванкою для противника, який виключав можливість активних бойових дій без оперативної паузи за складних погодних умов, і не мав часу для приведення своїх військ у порядок.

⁴ Стратегические решения и вооружённые силы: В 2 т. – Москва, 1995. – Т.1. – С.993.

⁵ Там же. – С.541

⁶ *Гриневич В.А.* Національні проблеми в Червоній армії в період визволення України від німецько-фашистських загарбників (грудень 1942 – жовтень 1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1994. – 16 с.; *Рибченко Л.В.* Радянські військові мобілізації 1943 р. на території Лівобережної України: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2010. – 16 с.

⁷ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далі – ЦАМО РФ). – Ф.240. – Оп.2772. – Д.26. – Л.58–64.

⁸ *Мюллер-Гиллебранд Б.* Сухопутная армия Германии 1933–1945: В 3 т. / Пер. с нем. – Т.3: Война на два фронта. – Москва, 1976. – С.168–190.

Загальний задум на першому етапі операції полягав у тому що війська 1–2-го Українських фронтів мали розгромити основні сили групи армій «Південь». При цьому 1-й Український фронт завдавав головного удару на Вінницю, а допоміжні – на Рівне та Христинівку. 2-й Український фронт спрямовував свої основні сили на Кіровоград, Первомайськ, а частину – на Христинівку, на зустріч військам 1-го Українського фронту з метою оточення та знищення німців у районі Канева, Умані, Сміли. 3–4-му Українським фронтам ставилося завдання спільними зусиллями розгромити 6-ту армію противника в районі Нікополя та Кривого Рога. При цьому 3-й Український фронт завдавав головного удару на Апостолове, а 4-й – проти нікопольського плацдарму⁹.

При плануванні операцій фронтів у рамках стратегічного наступу на Правобережжі України Й.Сталін погодився на проведення оточень великих ворожих угруповань¹⁰. Уже на кінець жовтня 1943 р. оформився задум щодо їх можливого охоплення після з'єднання 1-го та 2-го – у районі Христинівки або 2-го й 3-го Українських фронтів – біля Апостолового. Згодом пріоритетним було визначено перший варіант.

Спочатку Ставка ВГК вважала за необхідне зосередити основні зусилля на нікопольсько-криворізькому напрямку, для того, щоб знищити противника у запорізькому коліні Дніпра та ліквідувати його нікопольський плацдарм. Однак на кінець року задум змінився у зв'язку з успішними діями 1-го Українського фронту. За уточненим планом, військам 1-го та 2-го Українських фронтів належало розгромити основні сили групи армій «Південь», при цьому оточивши угруповання противника в Корсунському виступі.

У середній течії Дніпра гітлерівці тримали оборону в районі Канева, котрий вклинювався в розташування радянських військ великим виступом¹¹. Німецьке командування розраховувало відновити оборону на Дніпрі, використавши його для організації ударів по флангах 1-го і 2-го Українських фронтів. Саме тому німці тут стійко захищалися. Прагнення А.Гітлера втримати позиції поблизу Дніпра насамперед пояснювалося спробою приховати провал своїх стратегічних планів у війні на Східному фронті. Утримуючи цей плацдарм, військово-політична верхівка Німеччини плекала і пропагандистські задуми. У Берліні продовжували заявляти, що солдати Райху й понині черпають воду з Дніпра. Із радянського боку вживалися заходи для того, щоб зробити Корсунський виступ приманкою. Зокрема, активні бойові дії з його ліквідації не велися. Колишні генерали вермахту доводили після війни, що утримання цього району було результатом військової неграмотності та впертості А.Гітлера.

Відповідно до вказівок Ставки ВГК 1-й Український фронт 24 грудня 1943 р. завдав головного удару на Вінницю, а допоміжні – на Рівне та Христинівку. Згодом в історіографії ця операція отримує назву *Житомирсько-Бердичівської* (24 грудня 1943 – 14 січня 1944 рр.)¹². Тільки переконавшись в успішності початкових дій, було вирішено розширити рамки операції,

⁹ Стратегический очерк... – С.633.

¹⁰ Жуков Г.К. Воспоминания и размышления: В 3 т. – 9-е изд. – Т.3. – Москва, 1988. – С.94.

¹¹ Захаров М.В. Каньы на Днепре // Военный вестник. – 1969. – №1. – С.13–15.

¹² Хруленко І.П. Житомирсько-Бердичівська наступальна операція 1943–1944 рр. // Україна в полум'ї війни: 1941–1945. – К., 2005. – С.251–260.

залучивши 2-й Український фронт. Згідно з вимогами Ставки ВГК (директива №30272 від 29 грудня 1943 р.¹³), його війська мали завдати головного удару на Кіровоград і Первомайськ, а частина сил – на Христинівку, на зустріч підрозділам 1-го Українського фронту з метою оточення та знищення німецьких військ у районі Канева, Умані, Сміли¹⁴. Операція 2-го Українського фронту в історіографії отримала назву *Кіровоградської* (5–16 січня 1944 р.)¹⁵. Утім, штучне відокремлення задуманої як єдине ціле операції на самостійні фронтові позбавлене достатніх підстав. Сучасні російські воєнні історики пропонують назвати цю операцію Житомирсько-Кіровоградською 1-го та 2-го Українських фронтів і вважати її незавершеною¹⁶.

38-ма армія 1-го Українського фронту на 6 січня 1944 р. оволоділа районом Липовець, Іллінці, Жашків. В оперативній побудові німецьких військ утворився 80-кілометровий розрив. Станом на 12 січня війська фронту вийшли на підступи до Жмеринки й Умані. З'єднання 27-ї армії і 5-й гвардійський танковий корпус прорвалися у район Звенигородки¹⁷. Це дало змогу перетнути комунікації противника, який оборонявся на Корсунському виступі. Проте війська 2-го Українського фронту не виконали поставлених завдань. 14 січня вони перебували на відстані 120 км від Умані. У директиві Ставки ВГК від 16 січня 1944 р. провина за це покладалася на комфронту І.Конєва¹⁸.

Рятуючи ситуацію, командування групи армій «Південь» уживало всіх можливих заходів щодо локалізації розриву. Сюди терміново перекинули 12 дивізій. 11–14 січня з районів Вінниці та Умані розпочався німецький контрнаступ, у результаті якого біля Тального, Звенигородки вдалося відкинути радянські війська на 40–50 км. Потрапили в оточення 136-та й частини 167-ї стрілецьких дивізій, 6-та механізована бригада зі складу 5-го гвардійського танкового корпусу.

Наступальні можливості обох Українських фронтів було вичерпано, ударні угруповання розпорошилися, між арміями виникли незайняті військами проміжки. У танкових і механізованих корпусах залишалось менше 50% бойового складу: на 1-му Українському фронті – 533 танки та САУ з 1128; 2-му – 212 із 560¹⁹. За цих умов Ставка ВГК дозволила перейти до оборонних дій та почала вживати додаткових організаційних заходів щодо забезпечення військ.

Таким чином, на середину січня 1944 р. основні завдання першого етапу стратегічної операції залишалися невиконаними, німці продовжували утримувати виступ у районі Корсуня. За цих умов директива Ставки ВГК №220006 від 12 січня 1944 р.²⁰ лише уточнювала завдання фронтів, суть яких полягала

¹³ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны / Под ред. А.Н.Грылева. – Вып.3 (Январь – декабрь 1943 г.). – Москва, 1969. – С.286.

¹⁴ Стратегический очерк... – С.632–633.

¹⁵ Кром М.Г. Кіровоградська наступальна операція 1944 р. // Україна в полум'ї війни: 1941–1945. – С.261–270.

¹⁶ Стратегические решения... – С.482.

¹⁷ Москаленко К.С. На юго-западном направлении: Воспоминания командарма: В 2 кн. – Кн.2: 1943–1945. – Москва, 1973. – С.232–235; Стратегические решения... – С.481.

¹⁸ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. – Вып.4 (Январь 1944 г. – август 1945 г.). – Москва, 1968. – С.11.

¹⁹ Стратегические решения... – С.482.

²⁰ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. – Вып.4. – С.9–10.

в оточенні та знищенні ворожого угруповання на Корсунському виступі (в документі він називається Миронівсько-Звенигородським) шляхом одночасних ударів під його основу та з'єднання в районі Шполи. Порівняно з попереднім задумом (замкнення котла біля Умані, Христинівки) глибина й обсяги завдань обох фронтів значно скорочувалися завдяки переміщенню ділянок прориву ближче до Дніпра, що давало змогу оминати танкові заслони противника, полегшувало оточення й розгром з'єднань вермахту, котрі тримали оборону на Корсунському виступі (в документах трапляється й така назва). Слід зазначити, що як виступ, так і сама операція отримали назву Корсунь-Шевченківської вже постфактум. У джерелах поширені означення «Черкаський котел», «Миронівсько-Звенигородська операція» та ін.

Задум *Корсунь-Шевченківської операції* (24 січня 1944 – 19 лютого 1944 рр.)²¹ не був сформований завчасно, а виник уже у ході воєнних дій. Ще одним суттєвим фактором, який впливав на перебіг і результати операції, став украй стислий термін, що відводився для її підготовки: 5–7 діб. Природно-географічні умови також давалися взнаки, адже наприкінці січня в Україну раптово прийшла рання весна.

Командування 1-го та 2-го Українських фронтів вірно обрало напрямок головних ударів та здійснило перегрупування військ, що зробило можливим прорив оборони противника в основі виступу, а танкові армії могли вести зустрічний наступ в тил корсунського угруповання. Операція показала велике значення точного розрахунку часу й визначення місця з'єднання бронетанкових сил обох взаємодіючих фронтів. Водночас при її плануванні мали місце суттєві прорахунки, у тому числі неврахування бойових можливостей власних військ і противника; постановка завищених завдань; непродуманість дій із забезпечення операції (приміром, не було завчасно передбачено розподіл артилерії між зовнішнім та внутрішнім фронтами).

Аналізуючи хід трьох послідовних операцій 1-го та 2-го Українських фронтів на оточення німецького угруповання в районі Корсунського виступу, слід звернути увагу на такі обставини. У діях радянського військового керівництва все ще відчувався брак досвіду. Так, Ставка ВГК із запізненням визначила завдання 2-му Українському фронту у грудні 1943 р., при цьому своєю директивою заклала недоцільний розподіл сил об'єднань, призначивши для здійснення охоплюючого удару дві слабкі за своїм складом армії. Командування фронтів при плануванні Корсунь-Шевченківської операції неточно розраховувало кількість необхідних сил та засобів, у результаті довелося терміново на ходу здійснювати значні перегрупування військ, що ускладнювалося несприятливими погодними умовами, бездоріжжям. Замість запланованих 24 стрілецьких, 3 повітрянодесантних і 3 кавалерійських дивізій, 4 танкових і 1 механізованого корпусів усього до операції було залучено 3 з половиною танкових армії (з 6 наявних на той час), 4 стрілецьких, 7 повітрянодесантних (із 14), що використовувались як звичайні стрілецькі, 7 танкових і 1 механізований корпуси. На завершальному етапі операції, коли погодження дій об'єднань

²¹ Сало А.Я. Застосування військ (сил) в операції на оточення (за досвідом Корсунь-Шевченківської операції 1944 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.

на зовнішньому та внутрішньому фронтах набуло першочергового значення, було недоцільним усунення представника Ставки ВГК І. Жукова від координації зусиль фронтів та відсторонення командуючого 1-м Українським фронтом М. Ватутіна від керівництва військами в Корсунь-Шевченківській операції та передача управління всіма силами І. Коневу.

У цілому потрібно визнати, що хоча результатом Корсунь-Шевченківської операції стала перемога радянських військ, проте «новий Сталінград» вийшов не таким, як планувався: катастрофи для вермахту не сталося, а втрати Червоної армії були дуже значними. Завдання надійної ізоляції німецького угруповання з подальшим його знищенням вирішити не вдалося. Поширена у вітчизняній історіографії теза про успішне та повне завершення ліквідації противника в районі Корсуня підлягає серйозній корекції. В одному з останніх досліджень на основі аналізу та зіставлення джерел обох сторін аргументовано стверджується про вихід з оточення 25–35 тис. солдатів та офіцерів противника, які під час прориву були змушені залишити всю техніку й важке озброєння. Бойова документація фіксує, що активні дії військ у Корсунь-Шевченківській операції не завершилися до ранку 17 лютого 1944 р., як про те доповів у Москву І. Конев, а тривали до 18–19 лютого²².

На першому етапі Дніпровсько-Карпатської стратегічної операції складні завдання покладалися на війська 1-го Українського фронту. Особливістю було те, що по центру бойових порядків його з'єднання відбивали потужні контрудари німців у районі Вінниці та одночасно проводили дві наступальні операції: лівим крилом – Корсунь-Шевченківську, а правим – Рівненсько-Луцьку (27 січня – 11 лютого 1944 р.)²³. Частини 13-ї та 60-ї армій розпочали наступ на півночі 27 січня. Через низьку забезпеченість танками в операції масово було використано кавалерію. 1-й і 6-й гвардійські кавалерійські корпуси вдалим маневром вийшли на тили угруповання німців у районі Рівного, Луцька та, взаємодіючи з партизанами, розгромили його. До 11 лютого радянські війська вийшли на рубіж Луцьк – Шепетівка.

Нікопольсько-Криворізька наступальна операція 3-го та 4-го Українських фронтів відбувалася 30 січня – 29 лютого 1944 р.²⁴ Метою її був розгром противника в Нікопольському виступі. Головного удару завдавали війська 3-го Українського фронту, який упродовж другої половини січня було підсилено 37-ю армією зі складу 2-го Українського фронту, 31-м гвардійським стрілецьким корпусом резерву Ставки ВГК і 4-м гвардійським механізованим корпусом 4-го Українського фронту.

30 січня війська 3-го Українського фронту перейшли в наступ на допоміжних, а зранку 31 січня – на напрямку головного удару. Розвиваючи наступальні дії, ударне угруповання розгромило до 4 німецьких піхотних дивізій²⁵

²² Там само. – С. 8, 14.

²³ Безродний С. Ф. Рівненсько-Луцька наступальна операція 1944 р. // Україна в полум'ї війни: 1941–1945. – С. 277–283.

²⁴ Лысаковский Ю. Ю., Нестеров В. Н., Удин-Некрасов В. А. Освобождение Украины: 1943–1944: Историко-статистическое исследование. – К., 1995. – С. 124–127.

²⁵ Показания немецких военнопленных: Материалы о разгроме немецкой 16-й мд (Трофейные документы и разведматериалы 3-го Украинского фронта) // Центральный

і 5 лютого оволоділо Апостоловим, розчленувавши 6-ту армію вермахту на нікопольську та криворізьку групи. 31 січня перейшли в наступ і війська 4-го Українського фронту генерала армії Ф.Толбухін, до 8 лютого очистивши від противника весь лівий берег Дніпра. Того ж дня з'єднання 3-го Українського фронту за сприяння 4-го Українського фронту оволоділи Нікополем. Після цього радянські війська розпочали підготовку подальшого наступу з метою розгрому угруповання німців у районі Кривого Рога й виходу на р. Інгулець.

17 лютого 3-й Український фронт відновив наступ. Долаючи опір противника, 22 лютого його підрозділи оволоділи Кривим Рогом і на 25–29 лютого вийшли до р. Інгулець, зав'язавши боротьбу за плацдарми на правому березі. 26 лютого перейшла в наступ 5-та ударна армія 4-го Українського фронту, через три дні взявши Ново-Архангельськ. З огляду на складні метеорологічні умови й поганий стан польових аеродромів авіація залучалася епізодично. Маршал О.М.Василевський згадував: «Багато я бачив на своєму віку бездоріжжя. Але такої багнюки й такого розпуття, як узимку й навесні 1944 р., не зустрічав ані раніше, ані пізніше. Застрягали навіть трактори, тягачі. Артилеристи тягли гармати на собі. Бійці з допомогою місцевого населення переносили на руках снаряди та патрони від позиції до позиції за десятки кілометрів»²⁶. У ході наступу війська 3-го й 4-го Українських фронтів завдали відчутної поразки 6-й армії вермахту та просунулися на 130 км, ліквідувавши оперативний плацдарм противника в районі Нікополя. Німців витіснили з важливих промислових районів – Нікопольського, Криворізького.

У результаті наступу військ Українських фронтів у січні – лютому 1944 р. німецькому угрупованню у Правобережній Україні було завдано серйозної поразки. Противник був відкинутий від Дніпра майже вздовж усієї течії. Наприкінці лютого відкривалися сприятливі перспективи для подальшого наступу. Однак основні завдання першого етапу стратегічної операції було виконано все ж неповністю, адже радянським військам не вдалося вийти на рубіж Південного Бугу. Однією з причин стали надзвичайно складні кліматичні умови зими 1944 р. (у січні прийшло потепління з дощами).

Другий етап стратегічної наступальної операції радянських військ на Правобережжі України здійснювався в рамках кількох операцій: *Проскурівсько-Чернівецької* 1-го (4 березня – 17 квітня 1944 р.), *Умансько-Ботошанської* 2-го (5 березня – 6 квітня 1944 р.) та *Березнегувато-Снігурівської* (6–18 березня 1944 р.) 3-го Українських фронтів²⁷. Ставка ВГК, оцінюючи обстановку, що склалася, незважаючи на винятково важкі умови ведення бойових дій, вирішила продовжувати наступ і сильними ударами на чернівецькому, умансько-ясському, миколаївсько-одеському напрямках завершити розгром груп армій «Південь» та «А», вийшовши до Карпат. Для здійснення цього задуму залучалися війська 1–3-го Українських, 2-го Білоруського фронтів, у Правобережній Україні було задіяно всі 6 радянських танкових армій.

державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.3. – Ч.1. – Спр.978. – Арк.1–55.

²⁶ Василевский А.М. Дело всей жизни. – Москва, 1978. – С.360.

²⁷ Разгром немецко-фашистских войск на Правобережной Украине (24 января – 17 апреля 1944 г.): В 2 кн. / Под ред. П.А.Ротмистрова. – Кн.2. – Москва, 1957. – С.440–442.

1-й Український фронт мав завдати головного удару силами 3 загально-військових і 2 танкових армій з лінії Дубно – Шепетівка – Любар у південному напрямку, оволодіти рубежем Берестечко – Броди – Тернопіль – Хмільник, далі наступати на Чортків, Коломию, Чернівці, а вийшовши до Карпат відрізати шляхи відступу німецьким військам на захід. Армії лівого крила фронту завдавали допоміжного удару на Іллінці з метою сприяти 2-му Українському в оволодінні Гайсином (директива Ставки ВГК №220029 від 18 лютого 1944 р.)²⁸. 2-й Український фронт силами 3 загально-військових і 3 танкових армій наступав із району Лисянка – Шпола на Умань, маючи на меті оволодіти рубежем Ладижин – Гайворон – Новоукраїнка, і далі, розвиваючи дії в південно-західному напрямку, вийти на лінію Могилів-Подільський – Дубоссари (директива Ставки ВГК №220030 від 18 лютого 1944 р.)²⁹. Військам 3-го Українського фронту ставилося завдання наступати на миколаївсько-одеському напрямку з метою розгрому групи армій «А». Головний удар завдавався з рубежу Кривий Ріг – р. Інгулець і передбачав розгром противника в низов'ях Інгульця та в районі Миколаєва, вихід на р. Південний Буг (директива Ставки ВГК №220042 від 28 лютого 1944 р.)³⁰. 4-й Український фронт у цей час готувався до операції з оволодіння Кримським півостровом і до дій на Правобережжі України в подальшому не залучався.

Підготовку військ до наступу планувалося здійснити у стислі терміни. Відповідно до загального задуму було здійснено міжфронтове перегрупування. 1-й Український фронт посилювався 4-ю танковою армією з резерву Ставки ВГК, а 40-ва загально-військова, 2-га й 6-та танкові армії передавалися 2-му Українському, котрий, своєю чергою, передав 57-му армію до складу 3-го Українського фронту. Його командуванню також підпорядковувалися 5-та ударна, 28-ма армії та 4-й гвардійський кавалерійський корпус, передані зі складу 4-го Українського фронту. Встановлювалися нові розмежувальні лінії. Уживалися заходи до прискорення поповнення частин і підрозділів особовим складом, бойовою технікою, боеприпасами, паливо-мастильними матеріалами, продовольством. Війська Українських фронтів мали перевагу над противником у танках і САУ в 2,5 рази. Для забезпечення панування в небі Ставка ВГК планувала впродовж березня перебазувати значні сили авіації далекої дії на аеродроми південного напрямку. На території, очищеній від противника, до кінця лютого було створено Одеський і Львівський райони протиповітряної оборони.

Незважаючи на вжиті заходи щодо маскування й забезпечення прихованості перегрупувань, командуванню німецьких військ удалося одержати дані про підготовку радянського наступу. Очікуючи удару 1-го Українського фронту з району на захід від Шепетівки, штаб групи армій «Південь» підсилив своє угруповання на тернопільському та просякурівському напрямках, перекинувши сюди 5 танкових дивізій з уманського напрямку³¹. Про ці передислокації

²⁸ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. – Вып. 4. – С. 31.

²⁹ Там же. – С. 32.

³⁰ Там же. – С. 41–42.

³¹ Хлонь С.С. Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція військ 1-го Українського фронту (4 березня – 17 квітня 1944 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2012. – С. 7.

командуванню 1-го Українського фронту стало відомо лише у ході наступу. У розпал підготовки до операції 29 лютого 1944 р. смертельного поранення зазнав командувач 1-го Українського фронту генерал армії М.Ватутін. 1 березня його замінив маршал Г.Жуков.

Уранці 4 березня 1944 р. ударне угруповання 1-го Українського фронту перейшло в наступ. У цей же день було введено в бій 3-тю гвардійську й 4-ту танкові армії, які за добу змогли просунутися на 25–30 км. Розвиваючи наступ на Тернопіль і Проскурів (Хмельницький) війська оволоділи Волочиськом. Важливу залізничну магістраль у тилу противника Львів – Одеса було перерізано. Праве крило фронту виходом на рубіж Тернопіль – Проскурів створило загрозу оточення майже всієї групи армій «Південь». Для виправлення ситуації німці розгорнули тут до 9 танкових і 6 піхотних дивізій. За свідченнями учасників подій³², у районі Тернополя, Волочиська, Проскурова «зав'язалася найжорстокіша битва, така, якої ми не бачили з часу Курської дуги»³³. Контрудари вермахту зупинили радянський наступ. 10 березня центральні армії 1-го Українського фронту перешли до оборони. Війська ж лівого крила продовжували повільно просуватися вперед.

5 березня перейшли в наступ частини ударного угруповання 2-го Українського фронту. Того ж дня в бій було введено 6-ту, 2-гу й 5-ту гвардійську танкові армії. Це виявилось для німців несподіванкою. 10 березня було взято Умань. 8 березня в напрямку на Новоукраїнку почався наступ лівого крила фронту. Оборону противника вдалося прорвати на широкому фронті, німецькі з'єднання почали відходити до р. Південний Буг.

3-й Український фронт перейшов у наступ 6 березня. У ніч на 7 березня було введено в бій кінно-механізовану групу. До ранку 8 березня з виходом у район м. Новий Буг вдалося перетнути залізницю Знам'янка – Миколаїв. Фронт оборони 6-ї армії вермахту було розірвано на дві частини. Після оволодіння Новим Бугом кінно-механізована група завдала удару на південь і перерізала шляхи відходу основним силам противника. Для його остаточного розгрому в районі Березнегуватого було потрібне швидке висунання слідом за кінно-механізованою групою з'єднань 8-ї гвардійської армії. Але вона застрягла в боях поблизу Нового Бугу. Відсутність у розпорядженні командувача фронту резервів не дозволила завершити оточення та знищення угруповання противника в районі Березнегувате – Снігурівка. 18–25 березня війська фронту вийшли до р. Південний Буг і приступили до підготовки нової наступальної операції на одеському напрямку.

Ще 11 березня Ставка ВГК уточнила завдання всім трьом фронтам, які відтепер націлювалися на вихід до державного кордону. При цьому основні зусилля 1-го та 2-го Українських фронтів спрямовувалися на те, щоб ударами в напрямку Волочиська, Чернівців, Умані, Могилева-Подільського оточити й знищити 1-шу танкову армію вермахту, котра складала ядро групи армій «Південь». Війська 3-го Українського фронту мали з ходу форсувати

³² Танкисты в боях за освобождение Украины: Сборник статей и воспоминаний участников боёв 1-й гв. танковой армии // ЦДАГО України. – Ф.166. – Оп.3. – Спр.17. – Арк.41–116.

³³ Жуков Г.К. Спогади і роздуми / Пер. з рос. – К., 1985. – С.633.

р. Південний Буг і, розвиваючи удар на Тирасполь та Одесу, вийти на р. Прут (директиви Ставки ВГК №220049, 220050, 220052 від 11 березня 1944 р.)³⁴. Командування німецьких військ для посилення групи армій «Південь» почало перекидання на львівський напрямок 6 піхотних і 2 танкових дивізій із Німеччини, Данії, Франції, Югославії.

21 березня 1944 р. розпочався третій етап стратегічної наступальної операції на Правобережжі України. Пішло вперед ударне угруповання 1-го Українського фронту. Того ж дня було введено в дію 1-шу й 4-ту танкові армії. Розвиваючи наступ, частини першої з них 24 березня вийшли до Дністра в районі Заліщиків, а за п'ять днів оволоділи Чернівцями. 4-та танкова армія 26 березня вибила німців із Кам'янця-Подільського. У результаті удару танкових армій 1-го Українського фронту шляхи відходу 1-ї танкової армії противника на захід було перерізано.

Війська 2-го Українського фронту, продовжуючи розвивати наступ, з ходу форсували Південний Буг і 17–19 березня вийшли до Дністра в районі Могилів-Подільський – Ямпіль. До 22 березня вони форсували Дністер і оволоділи великим плацдармом на його правому березі біля Могилева-Подільського. Сили правого крила фронту висувалися в напрямку Хотина. Таким чином, групу армій «Південь» і тут було розчленовано навпіл. Із виходом у район Могилева-Подільського війська фронту глибоко охопили 1-шу танкову армію вермахту з півдня, а 8-му армію – з півночі. Створювалися сприятливі умови для завершення оточення як їх, так і 6-ї армії (остання у цей час разом із 3-ю румунською армією стримувала наступ 3-го Українського фронту в низов'ях Південного Бугу).

У ситуації, що склалася, Ставка ВГК знову уточнила завдання фронтам. Особливо це стосувалося зміни напрямків ударів 2-го Українського. Уважаючи, що завершити оточення 1-ї танкової армії противника війська 1-го Українського фронту зможуть самостійно, Ставка вирішила повернути головні сили 2-го Українського на південь, для наступу вздовж Дністра, щоб виходом на узбережжя Чорного моря оточити 8-му, 6-ту німецькі й 3-тю румунську армії та у взаємодії з 3-м Українським фронтом знищити їх. Завдання 2-му Українському фронту формулювалося так: «На правому крилі фронту ударом однієї – двох загальновійськових і двох танкових армій уздовж західного берега Дністра на південь опанувати рубежем Унгени – Кишинів і вийти на р. Прут; на лівому крилі фронту, включаючи і 5-ту гвардійську танкову армію, завдати удару з рубежу Кодима – Первомайськ також на південь і вийти на лінію Бендери – Тирасполь – Роздільна, відкидаючи противника до Чорного моря й не допускаючи відходу його за р. Дністер» (директива Ставки ВГК №220054 від 22 березня 1944 р.)³⁵.

Вийшло так, що радянське верховне командування «погналося за двома зайцями». Можливості власних військ було переоцінено, а противника – занижено. Події в останній декаді березня 1944 р. розвивалися дуже стрімко й характеризувалися великим напруженням. Поворот головних сил 2-го Українського для виконання поставлених Ставкою ВГК завдань здійснювався у ході наступу, за

³⁴ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. – Вып. 4. – С. 46–48.

³⁵ Там же. – С. 52–53.

дуже складних умов та розтягнутості лінії фронту. 24 березня після уточнення завдань наступ тривав. Війська 40-ї армії, рухаючись уздовж південного берега Дністра, 29 березня підійшли до Хотина й відрізали 1-й танковій армії вермахту шлях відходу на південь. Частини 4-ї гвардійської, 27-ї, 52-ї, 53-ї загальноновійськових, 5-ї гвардійської, 2-ї та 6-ї танкових армій також успішно наступали по обабіч Дністра в напрямках на Ясси й уздовж залізниці на Одесу. 26 березня війська фронту вийшли до кордону з Румунією по р. Прут і приступили до форсування водної перешкоди. Війська 2-го Українського фронту, що діяли у важких умовах бездоріжжя, сильно розтяглися, підвезення матеріально-технічних засобів украй ускладнювалося, давалася взнаки втома та відчутні втрати.

Наступ 2-го Українського фронту на Ясси й Кишинів створював загрозу оточення групи армій «А», що діяла в межиріччя Дністра та Південного Бугу. Аби не допустити радянського прориву в Румунію німецьке командування висунуло на яський напрямок 4-ту румунську армію із завданням закрити розрив у лінії фронту. Одночасно 28 березня розпочалося швидке відведення 6-ї німецької і 3-ї румунської армій з лінії Південного Бугу на Дністер. 8-й і 6-й німецьким арміям удалося уникнути оточення в бузько-дністровському межиріччі. До середини квітня частини 2-го Українського фронту вийшли на рубіж Серет – Паркани – Дубоссари. Подальші спроби розвивати наступ у південному напрямку результатів не дали.

В обстановці, що склалася, війська 3-го Українського фронту, переслідуючи відступаючого противника, провели *Одеську наступальну операцію* (26 березня – 14 квітня 1944 р.)³⁶. 10 квітня місто було очищене від ворога, а до 14 квітня вдалося вийти на р. Дністер і з ходу захопили кілька плацдармів на протилежному березі.

До 28 березня 1-му Українському фронту вдалося затиснути в районі на північний схід від Кам'янця-Подільського до 20 дивізій противника, у тому числі 10 танкових і моторизованих. Однак міцного внутрішнього й зовнішнього фронту оточення створено не було. У зв'язку з ізоляцією 1-ї танкової армії в обороні німців на південь від Тернополя утворився величезний пролом. Для його закриття командування вермахту висунуло в район Станіслава (Івано-Франківськ) 1-шу угорську армію, а також війська, які прибували з Франції, Данії, Німеччини, Югославії. Користуючись розривами, що виникли в оперативній побудові 1-го Українського фронту, оточене угруповання німців почало пробиватися з району Кам'янця-Подільського в напрямку на Бучач. 1 квітня у штабі 1-го Українського фронту усвідомили загрозу прориву, однак розвідка так і не змогла встановити передислокацію сюди із західного театру бойових дій танкового корпусу СС та піхотних дивізій вермахту, задіяних у деблокуючому ударі. Щоправда, партизани доповідали про концентрацію танків у Прикарпатті, але кількість німецької бронетехніки, на яку вони вказували, була настільки великою, що розвідвідділ штабу 1-го Українського фронту не повірив. Тому удар, завданий цим угрупованням 4 квітня в районі Підгайців, виявився несподіванкою для радянського командування, а на його

³⁶ Безродний Є.Ф. Одеська наступальна операція 1944 р. // Україна в полум'ї війни: 1941–1945. – С.328–335.

вістрі опинилися дві знекровлені в попередніх боях дивізії 18-го гвардійського стрілецького корпусу. 5 квітня авангард 1-ї танкової армії вермахту в районі Бучача з'єднався з частинами, котрі наступали з заходу, що створило умови для успішного виходу з оточення основних сил³⁷. 17 квітня 1-й Український фронт за наказом Ставки ВГК перейшов до оборони.

У зв'язку з утворенням нового напрямку на південь від р. Прип'ять 17 лютого 1944 р. Ставка ВГК вирішила створити між Білоруським і 1-м Українським фронтами новий – 2-й Білоруський фронт у складі 61-ї, 70-ї, 47-ї армій. Його командування одержало наказ підготувати наступ із першочерговим завданням оволодіти Ковелем і надалі, через Брест, вийти до р. Західний Буг. Операцію планувалося розпочати не пізніше 15 березня, не очікуючи повного зосередження всіх сил фронту (директива Ставки ВГК №220044 від 4 березня 1944 р.)³⁸.

Головного удару в *Поліській наступальній операції військ 2-го Білоруського фронту* (15 березня – 5 квітня 1944 р.) завдавали 70-та, 47-ма армії, 2-й і 7-й гвардійські кавалерійські корпуси. 17 березня ударне угруповання перейшло в наступ. У ході запеклих боїв удалося відкинути противника до Ковеля, просувшись на 50–70 км. Німецьке командування підсилило своє угруповання біля цього міста та змусило радянські війська перейти до оборони. На початку квітня Ставка ВГК ліквідувала 2-й Білоруський фронт, передавши його армії 1-му Білоруському, котрий із цього часу знову почав іменуватися просто Білоруським фронтом (директива Ставки ВГК №220067 від 2 квітня 1944 р.)³⁹.

У результаті серії наступальних операцій чотирьох Українських і 2-го Білоруського фронтів, проведених у Правобережній Україні з кінця грудня 1943 до квітня 1944 рр., було досягнуто важливих результатів. Найбільше стратегічне угруповання вермахту зазнало серйозної поразки. Виходом радянських військ до Карпат фронт противника вдалося розірвати. Одну частину його сил було відкинуто на південь, а інша, з великими втратами, відійшла на територію Західної України. Червона армія оволоділа Правобережною Україною з її металургійними районами, рудниками Криворіжжя й Нікополя, родючими землями межиріччя Дніпра та Прута, важливими чорноморськими портами Миколаєвом, Одесою. Радянські війська вийшли на підступи до Польщі, на кордон Чехословаччини й Румунії, перенісши бойові дії на її територію. Вони наблизилися до життєво важливих районів противника на Балканах і зайняли вигідні позиції для наступних операцій літа 1944 р.

Дніпровсько-Карпатська стратегічна наступальна операція за масштабами, динамічністю, різноманітністю форм і способів дій військ, результатами стала однією з найбільших у Другій світовій війні. Серед стратегічних операцій німецько-радянського фронту вона вирізняється найбільш високими показниками залучених сил і засобів, просторовим розмахом, втратами. Це найбільша стратегічна

³⁷ Operations of Encircled Forces: German Experiences in Russia. – Washington, 1952. – P.67–73.

³⁸ Сборник документов Верховного Главнокомандования за период Великой Отечественной войны. – Вып.4. – С.43.

³⁹ Там же. – С.65–66.

операція, яка коли-небудь відбувалася на території України. Бойові дії розгорнулися на фронті 1400 км. Глибина просування радянських військ сягала 250–450 км. Операція тривала 116 діб⁴⁰. За всю війну це був єдиний стратегічний наступ, в якому одночасно взяли участь усі 6 радянських танкових армій. Загальну стратегічну мету у Правобережній Україні було досягнуто в результаті проведення серії з десяти наступальних операцій: Житомирсько-Бердичівської й Кіровоградської (за сучасними уявленнями – Житомирсько-Кіровоградської), Корсунь-Шевченківської, Рівненсько-Луцької, Нікопольсько-Криворізької, Проскурівсько-Чернівецької, Умансько-Ботошанської, Березнегувато-Снігурівської, Одеської, Поліської. 83 дивізії противника було розгромлено, із них 10 дивізій і 1 бригаду повністю знищено.

Командуванню німецьких збройних сил довелося перекинути значні резерви із західного театру воєнних дій та залучити 1-шу угорську й 4-ту румунську армії. 31 березня 1944 р. командувачів груп армій «Південь» та «А» генерал-фельдмаршалів Е. фон Манштайна й Е. фон Кляйста було усунуто з посад. Їм на зміну прийшли генерал-фельдмаршал В.Модель та генерал-полковник Ф.Шернер, а підлеглі їм війська 5 квітня було реорганізовано у групи армій «Північна Україна» й «Південна Україна».

Маршал О.Василевський наголошував, що у весняному наступі 1944 р. війська 1-го Українського фронту завдали поразки основним силам німецької групи армій «Південь» – 1-й і 4-й танковим арміям, які у зимово-весняних боях за Правобережну Україну зазнали великих втрат: не менше 200 тис. солдатів та офіцерів убитими й пораненими, понад 2000 танків і штурмових гармат, 4500 гармат та мінометів, 53 тис. автомашин, тягачів, 1000 бронетранспортерів. Війська 2-го Українського фронту знищили понад 60 тис. і взяли в полон близько 20 тис. солдатів і офіцерів 8-ї армії вермахту. 6-та німецька й 3-тя румунська армії, які протистояли 3-му Українському фронту, втратили близько 51 тис. осіб⁴¹.

Слід зазначити, що радянська бойова документація позначена стійкою тенденцією до значного перебільшення втрат противника. Водночас ці цифри використовують мемуаристи й історики. Якщо статистиці, що ілюструє чисельність полонених і захопленої Червоною армією техніки, більш-менш можна довіряти, оскільки йдеться про обліковані звітні дані, то загальні показники втрат вермахту та військ СС – доволі сумнівні. Використовуючи радянські цифри, вітчизняні дослідники підраховували втрати німців та їхніх союзників у ході боїв на території України. Порівняймо дані щодо танків і штурмових гармат за березень – квітень 1944 р. Отже, за радянськими підрахунками, противник втратив: у Проскурівсько-Чернівецькій – 1610 одиниць бронетехніки, Умансько-Ботошанській – 2689, Березнегувато-Снігурівській – 205, Одеській операціях – 443; разом – 4947⁴². Однак за березень та весь квітень 1944 р. на усіх театрах воєнних дій Німеччина втратила 833 танка й 923 штурмових гармати; разом – 1756⁴³. Можна припустити, що варто більше довіряти показникам узятого на облік трофейного майна, до якого включалась як справна, так

⁴⁰ Стратегический очерк... – С.925–926.

⁴¹ Василевский А.М. Дело всей жизни. – С.373.

⁴² Лысаковский Ю.Ю., Нестеров В.Н., Удин-Некрасов В.А. Освобождение Украины: 1943–1944: Историко-статистическое исследование. – С.131, 139, 144, 150.

⁴³ Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933–1945. – Т.3. – С.728–729.

і несправна техніка, покинута німцями при відступі. Так що більш реальною цифрою втрат німецьких танків і штурмових гармат в Україні за перших два весняних місяці 1944 р. може бути близько 1300 одиниць⁴⁴.

У ході Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції Червона армія зазнала найбільших втрат (див. табл.2) порівняно з іншими операціями німецько-радянської війни – 1 109 528 чол., причому середньодобові втрати становили 9565 осіб⁴⁵. Величезними були втрати бойової техніки та озброєння – 7270 гармат і мінометів, 5700 танків і САУ⁴⁶. Високий рівень втрат не завжди був виправданим і фактично компенсував прорахунки вищого командування. Зокрема, із понад 1,1 млн – 270 198 становили безповоротні, тоді як німецькі втрати були в 3,5 рази меншими: загалом 350 тис., у тому числі 150 тис. осіб – безповоротні⁴⁷.

Табл.2

Радянські війська у Дніпровсько-Карпатській стратегічній наступальній операції (24 грудня 1943 – 17 квітня 1944 рр.)¹

Фронт, час проведення фронтової операції в рамках стратегічної наступальної	Бойовий склад і чисельність військ до початку операції		Втрати (осіб)		
	Кількість з'єднань	Особовий склад	Безповоротні	Санітарні	Усього
1 УФ ² , 24 грудня 1943 – 17 квітня 1944 рр.	сд – 62, пдд – 1, кд – 3, мк – 2, тк – 6, отбр – 5, УР – 2	924 300	124 467	331 902	456 369
2 УФ, 5 січня – 17 квітня 1944 р.	сд – 52, пдд – 7, кд – 3, мк – 4, тк – 3, отбр – 3	594 700	66 059	200 914	266 973
3 УФ, 30 січня – 14 квітня 1944 р.	сд – 19, тк – 1, отбр – 1	336 900	54 997	214 238	269 235
4 УФ, 30 січня – 29 лютого 1944 р.	сд – 38, кд – 3, мк – 2, тк – 1, отбр – 3, УР – 3	550 200	21 914	83 905	105 819
2 БФ, 15 березня – 5 квітня 1944 р.	–	–	2761	8371	11 132
Усього	дивізій – 188 мк і тк – 19 отбр, омсбр – 13 УР – 5	2 406 100	270 198	839 330	1 109 528

Примітки:

1 – Склад. за: Великая Отечественная война без грифа секретности: Книга потерь: Новейшее справочное издание. – Москва, 2009.

2 – Прийняті в таблиці скорочення: УФ – Український фронт; БФ – Білоруський фронт; сд – стрілецька дивізія, пдд – повітрянодесантна дивізія; кд – кавалерійська дивізія; мк – механізований корпус; тк – танковий корпус; отбр – окрема танкова бригада; омсбр – окрема мотострілецька бригада; УР – укріп. район.

⁴⁴ Лысаковский Ю.Ю., Нестеров В.Н., Удин-Некрасов В.А. Освобождение Украины: 1943–1944: Историко-статистическое исследование. – С.131, 139, 150.

⁴⁵ Великая Отечественная война без грифа секретности: Книга потерь: Новейшее справочное издание. – Москва, 2009. – С.139.

⁴⁶ ЦАМО РФ. – Ф.38. – Оп.30401 сс. – Д.96. – Л.53–56; Ф.39. – Оп.80033. – Д.6. – Л.177–271.

⁴⁷ Михалёв С.Н. Военная стратегия: Подготовка и ведение войн нового и новейшего времени. – Москва, 2003. – С.397.

До особливостей Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції належить незавершеність фронтових операцій на оточення великих угруповань противника. Упущені можливості з їх ліквідації в подальшому призведуть до затягування збройної боротьби, значних людських і матеріальних втрат, важких боїв на територіях Західної України й Польщі.

Загалом же фронтові операції у Правобережній Україні слід уважати перемогою радянських військ над сильним і вмілим противником, у результаті котрої склалися сприятливі умови для подальшого наступу. Набутий тоді позитивний (як і негативний) досвід стане у пригоді при проведенні подальших операцій на оточення⁴⁸.

⁴⁸ Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси: У 2 кн. – Кн.1. – К., 2011. – С.208–302.

The Dnipro-Karpathian strategic operation became the one of the greatest during the World War II, differing in involved forces and aids, spatial scope, losses. Moreover, this operation was the biggest on the territory of Ukraine. The fight, which lasted more than 100 days, involved about a 1400 km of front. Total losses of Soviet army became the biggest from all strategic operations of German-Soviet War.

Keywords: World War II, Right-Bank Ukraine, German-Soviet front, strategic offensive, front-line operations, encirclement, combat losses.

